

УДК 904.01:725.18(477.83–25)“653”

**СХІДНА ДІЛЯНКА ОБОРОННИХ СПОРУД
СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЛЬВОВА
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ 2009 РОКУ)**

Остап ЛАЗУРКО, Микола ШНІЦАР,
Євген ТКАЧ, Назарій ВОЙТОВИЧ
*Науково-дослідний центр “Рятівна археологічна служба”
Інституту археології НАН України,
вул. Винниченка, 24, Львів, 79008, Україна,
e-mail: ras91@ukr.net*

Подано результати досліджень, проведених 2009 р. на вулиці Підвальної, на якій зосереджена східна частина оборонних укріплень середньовічного Львова. Розкопками охоплено всі три лінії оборони. Роботами вдалося локалізувати фортифікаційні споруди східної лінії оборони. Результати досліджень підтверджують наявні наукові історико-архітектурні розробки з цієї проблематики, а також доповнюють відомості про конструктивні особливості фортифікацій.

Ключові слова: фортифікаційні споруди, лінії оборони, мури, рів, вал, пізне середньовіччя.

У 2009 р. експедиція НДЦ “Рятівна археологічна служба” НАН України проводила рятівні археологічні дослідження на місці реконструкції вулиці Підвальної у Львові [Лазурко, Войтович, Ткач, Шніцар, 2010]. Досліджувана ділянка розташована в історично сформованому центрі міста, у східній, середньовічній його частині, на території, внесеної до списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

У середньовіччі сучасною вулицею Підвальною проходив східний бік укріплень Львова. Саме зі східного боку нависала найбільша небезпека для міста. Тому тут існував подвійний ряд мурів з кількома вежами, двома арсеналами, глибоким ровом та високим валом [З історії львівських вулиць, 1990, с. 18].

У XIV ст. укріплення міста склалися з муру з мерлонами, завтовшки до двох метрів (так званий Високий мур), зовнішнього рову та валу з дерев'яним палісадом. З поширенням вогнепальної зброї на початку XV ст. Високий мур був зміцнений 28 квадратними в плані баштами, закріпленими в 1445 р. за ремісничими цехами. Біля Міського арсеналу вціліла вимурувана з червоної готичної цегли башта токарів і поворозників. У 1979 р. відреставровані фрагменти шевської башти, а біля пам'ятника Івану Федорову – підвалини башти мулярів.

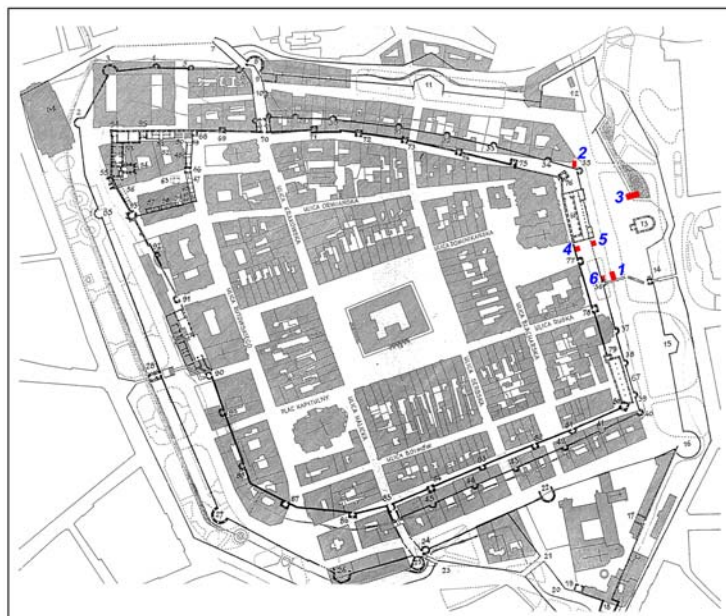

Рис. 1. Місцезнаходження розкопів на плані Львова Я. Вітвіцького.

Fig. 1. Location of excavation sites on the plan of Lviv, by J. Witwicki.

Внутрішня, або висока оборонна стіна простягалася вздовж вулиці Підвальної і завертала на вулицю Лесі Українки. На ній були споруджені оборонні вежі. Всього у 1445 р. у місті налічувалося 18 веж. Пізніше кількість веж збільшилася до 25. На розі Домініканського монастиря від вулиці Лесі Українки стояла вежа римарів, а на вулиці Підвальній біля Успенської церкви – вежа мулярів. При Міському арсеналі – вежа поворозників і токарів [Вуйцик, 1991, с. 15].

У XV ст. на відстані 20 м від Високого муру, паралельно до нього був зведений Низький мур. Він налічував 17 напівкруглих башт без даху і тильних стінок. Залишки цих башт з ключеподібними бійницями для легкої вогнепальної зброї можна побачити на вулиці Підвальній перед пам'ятником Івану Федорову.

На початку XVI ст. з метою модернізації середньовічної системи фортифікації, що не відповідала новим способам ведення атаки, був створений зовнішній оборонний пояс. Він пролягав за старим міським ровом і складався з обличкованих каменем земляних валів з поставленими на них потужними артилерійськими баштами – бастеями і барбаканами. Від того часу до наших днів дійшла Порохова вежа (1554–1556 рр.), яка призначалася для фронтального і флангового обстрілу східного фортечного фронту. У 1954 р. башту пристосували під Будинок архітекторів, а в 1973 р. було розкрито стародавнє кам'яне мурування фасадів [Тригубова, Мих, 1989, с. 53, 54].

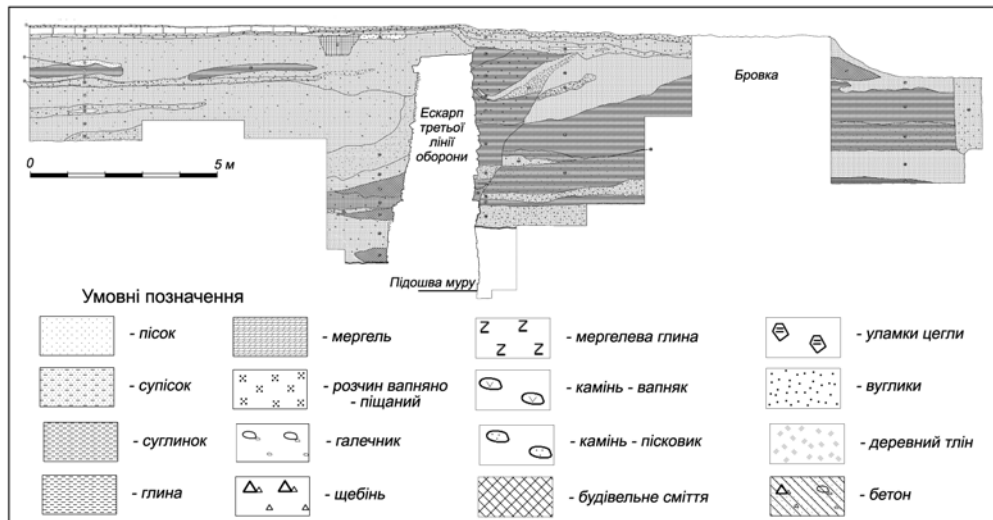

Рис. 2. Стратиграфічний профіль розкопу 3 (III лінія оборони).

Fig. 2. Stratigraphy profile of excavation site 3 (third line of fortifications).

У 1638 р. (за іншими даними 1639 р.) будівництвом Королівського арсеналу було завершено систему фортифікації східного боку. Вона вдало доповнювалася укріпленим монастирем костелу кармелітів, ставком та природним рельєфом.

У 1641 р. було споруджено костел монастиря кармелітів босих. Добиратися до цього храму львів'янам треба було досить довго – лише через Краківську або Галицьку брами. Кармеліти звернулися до короля з проханням влаштувати навпроти монастиря третю браму [Зубрицький, 2006, с. 235]. Це зумовило протести військових щодо обороноздатності міста, проте акції протесту нічим не допомогли. Саме через Босацьку хвіртку у 1704 р. шведи вдерлися у місто [З історії львівських вулиць, 1990, с. 18]. У 1643 р. була призначена комісія, яка визначила місце для хвіртки – у башті Низького муру навпроти вежі Корнякта. Місток і сходи з'єднали її з міським валом, на якому на південь від Порохової вежі звели зовнішню оборонну хвіртку, яка й отримала назву Босацької [Сьомочкін, 2007, с. 7].

У 1772 р., коли Львів відійшов до Австрії, частину оборонних споруд використали під склади, а решту знесли. Згодом розкопали і частину валу. Земля з нього пішла на те, щоб засипати рів. Власне по ньому зараз проходить вулиця Підвальна.

Через деякий час тут почали зводити будинки. Виникла вулиця На Валі. Перша згадка про неї належить до 1801 р. У 1816 р. у зв'язку з приїздом до Львова імператора Франца I дорогу вирівняли і площу засадили деревами. Так з'явився сквер, який пізніше стали називати Губернаторські вали. У середині XIX ст. з'явилася нова назва вулиці – Валова вища, або Верхні Вали. Будинки

тепер почали будувати під валами. Через це з 1871 р. вулиця називається Подвале. Сучасна назва – з 1944 р. У 1975 р., у зв'язку зі спорудженням пам'ятника Івану Федорову, під час земляних робіт було виявлено рештки оборонних мурів, вежі та босацької хвіртки [Сьомочкін, 2007, с. 19].

Під час робіт із капітального ремонту вул. Підвальної проведено охоронні археологічні дослідження. З метою вивчення оборонних споруд закладено шість розкопів, якими було охоплено всі лінії оборони середньовічного Львова (рис. 1).

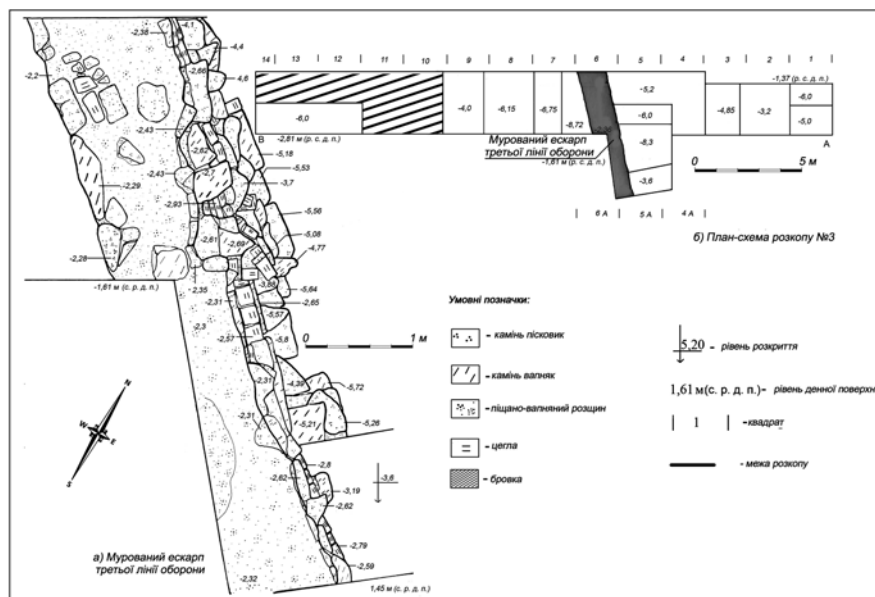

Рис. 3. План розкопу 3 (III лінія оборони).

Fig. 3. Plan of excavation site 3 (third line of fortifications).

Розкоп 1, розмірами 10×2 м, закладений по середині вулиці Підвальної навпроти школи № 8. Південний край розкопу був орієнтований перпендикулярно до центральної осі бастей в Низькому мурі. За умовний “0” на розкопі було взято низ бійниці в апсиді бастей Низького муру. Відстань від неї до розкопу становила 8,7 м. Розташування досліджуваної ділянки зумовлене тим, що саме на цій частині теперішньої вулиці за архівними та іконографічними джерелами була Босацька хвіртка.

Усю площу розкопу прокопали на глибину 2,5 м від умовного “0”. Археологічних об'єктів не було виявлено. Через відсутність об'єктів, відносно однорідну стратиграфічну ситуацію заглиблення в північній частині розкопу припинили. Надалі дослідження продовжувалися лише в південній частині. На глибині 4,08 м унаслідок інтенсивного проступання ґрунтових вод та несприятливих погодних умов роботи були зупинені. Жодних решток Босацької хвіртки виявлено не було.

Стратиграфічні спостереження в розкопі 1 вказують на рівномірність залягання шарів та нівеляційний характер їх утворення. Культурні нашарування залягали рівномірно без будь-яких нахилів по всьому профілю. Переважно це суглинки, насичені великою кількістю будівельного сміття. Деякі шари містили в собі вкраплення мергелю голубо-зеленкуватого кольору.

Рухомий археологічний матеріал виявлений з розкопу 1 здебільшого відносять до періоду Нового часу. Історичні дані про засипання рову частиною валу в кінці XVIII ст. підтверджуються результатами стратиграфічних спостережень та одночасним археологічним матеріалом з досліджуваної ділянки.

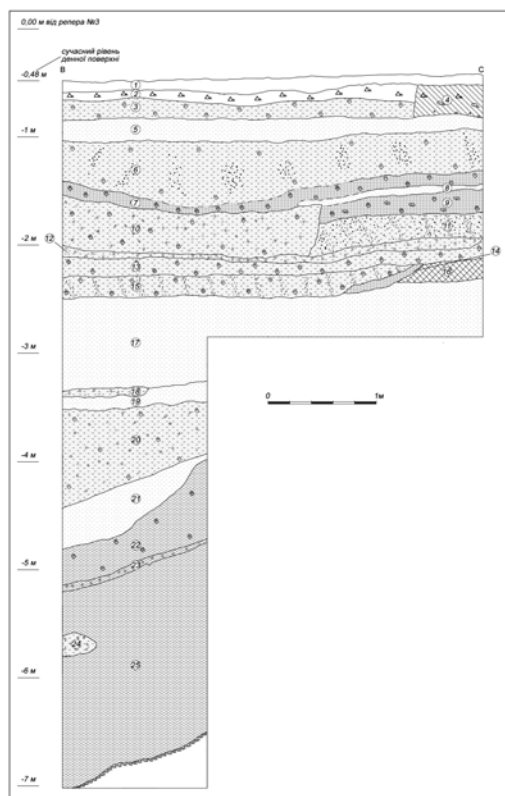

Рис. 4. Східна стратиграфічна стінка розкопу 2 (внутрішній рів).

Fig. 4. Stratigraphy of eastern wall of excavation trench 2 (inner moat).

Розкоп 2, розмірами 4×2 м, був розпланований на стику вулиць Підвальної та Лесі України. Розкоп закладений з метою локалізації однієї з бастей східної лінії Низького муру. Унаслідок заглиблення, у південній частині розкопу, було виявлено декілька комунікаційних труб, тому подальші дослідження проводили в північній частині розкопу. На глибині 3,0 м, заглиблення по всій площі розкопу було припинено. При північній стінці

розкопу влаштовано зонд для подальшого дослідження. Верхні стратиграфічні шари відрізнялися значним вмістом будівельного сміття і залягали рівномірно на усіх стінках розкопу.

У результаті заглиблення в зонді вдалося дійти до материкового горизонту, що виступив на глибині 6,5 м. Важливим результатом стало простеження нахилу контуру рову в напрямку півночі (рис. 4). Спадання нижніх стратиграфічних шарів та ухил материка дали змогу припустити, що саме в цьому місці проходив рів за Низьким муром.

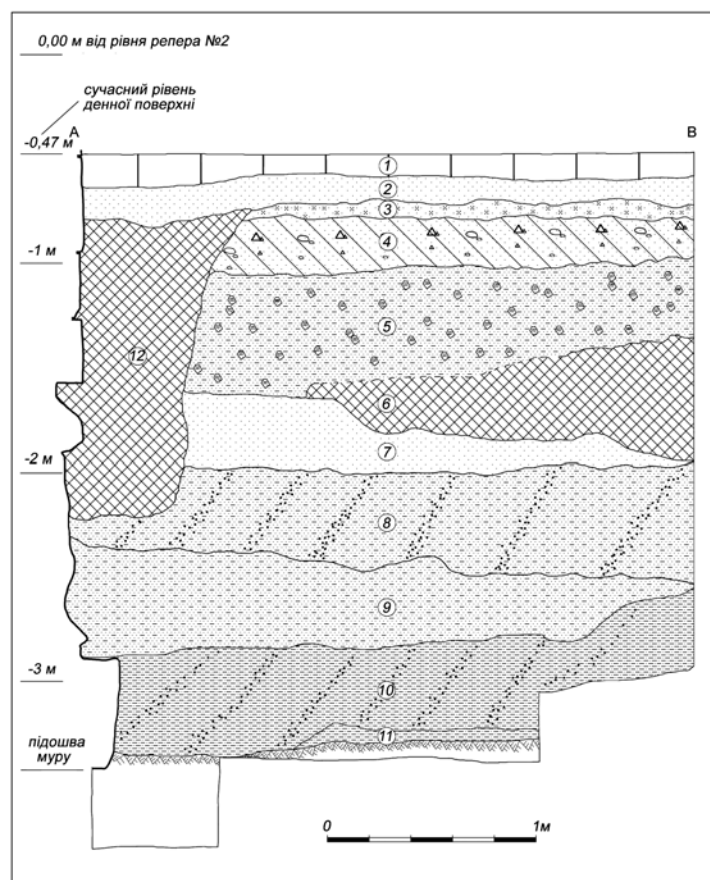

Рис. 5. Північна стратиграфічна стінка розкопу 4 (Високий мур).

Fig. 5. Stratigraphy of northern wall of excavation trench 4 (High wall).

Варто зазначити, що з глибини 5 м виявлено мідну монету 1807 р. Чітке датування нижніх напластувань свідчить про припинення функціонування фортифікацій на початку XIX ст., що підтверджується і писемними джерелами.

Розкоп 3, розмірами 27×2 м, розплановано у сквері на місці прокладання комунікаційної траншеї. Основним завданням на цій ділянці було простежити профіль третьої лінії оборони – земляний вал з мурованим ескарпом та ровом. У

234 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15

результаті досліджень на глибині 2,0 м від рівня умовного “0” виявлено кам’яний ескарп (рис. 3). Товщина збереженої частини муру становила 1,6 м. Зі східної сторони муру мав цегляне облицювання. Нажаль, ймовірно, в результаті військових дій облицювання зазнало досить сильних пошкоджень. Лише в нижній частині муру вдалось натрапити на досить добре його збереження.

О. Лазурко, М. Шніцар, Є. Ткач, Н. Войтович

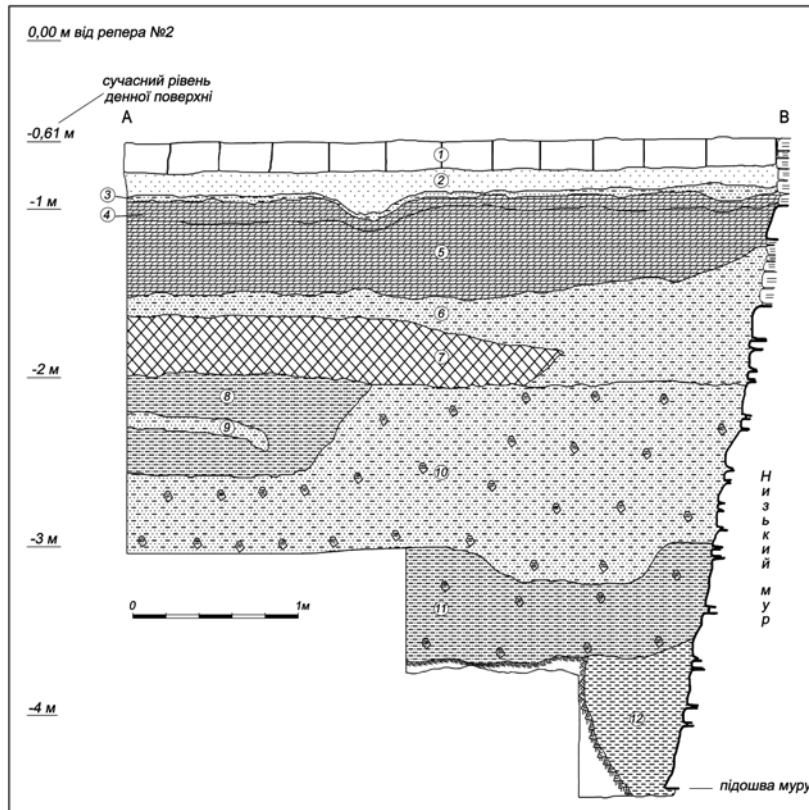

Рис. 6. Південна стратиграфічна стінка розкопу 5 (Низький мур).

Fig. 6. Stratigraphy of southern wall of excavation trench 5 (Low wall).

Із західного боку ескарпу простежено характер насипання земляного валу, що проходило у кілька фаз (рис. 2). Простежено рівень денної поверхні з якого починалось будівництво третьої лінії оборони (шар № 38). Зі стратиграфічного профілю умовно можна виокремити три фази спорудження земляного валу. Перший етап – найраніший, окреслений верхньою межею шару № 43. Він займає значну частину валу й утворює його майбутній контур. Другий етап спорудження характеризує верхня межа шару № 40. Говорити про завершальний етап будівництва досить складно, оскільки його межею умовно можна назвати шари № 30 та 41. Проте обидва прошарки залягають у площині фундаментного рову і можуть бути звичайним його засипом. Фундаментний рів був опущений

майже від рівня денної поверхні. Він перетинає вищезазначені етапи насипу і доходить до рівня тогочасної поверхні (XVI ст.). Як бачимо, кам'яний ескарп третьої лінії був завершальним періодом спорудження оборонного прясла міста. На глибині 8,72 м зафіксовано підшову муру. Майже весь земляний вал складався з важких суглинків, перемішаних з материковим викидом.

У східній частині розкопу поступовому заглибленню завало інтенсивне підступання ґрунтових вод, що спричинювало неодноразові обвали стінок розкопу. У результаті рівень підшови та материка взято лише при самому ескарпі. Материк у вигляді сильноперезволоженої мергелевої глини, виступив на рівні 6,8 м від денної поверхні.

У результаті фіксування південної стратиграфічної стінки, у місці безпосереднього примикання до муру, вдалося виділити кілька фаз реконструкцій (реставрації) стіни. Кожну зі страт накриває намулистий прошарок піску з мулом, що вказує на заболоченість цієї ділянки в певні періоди. З надматерикового прошарку будівельного сміття взято фрагменти цегли-пальцівки, товщина якої становить 8 см.

У підсумку зафіксовано профіль південної стратиграфічної стінки, що значно доповнює існуючу інформацію про особливості спорудження та існування третьої лінії оборони.

Розкоп 4, розмірами 2,6×2,85 м, був закладений при Високому мурі з напільного боку, на відстані 7 м від фасаду Королівського арсеналу. На глибині 2 м, виявлено обруч від дерев'яної бочки. Діаметр обруча становив 1 м, товщина окуття – 1 см. Вище залізного обруча при Високому мурі виявлено кам'яне ядро (розбите, з двох частин). Воно було виготовлене з каменю-ракушника. Заповнення обруча

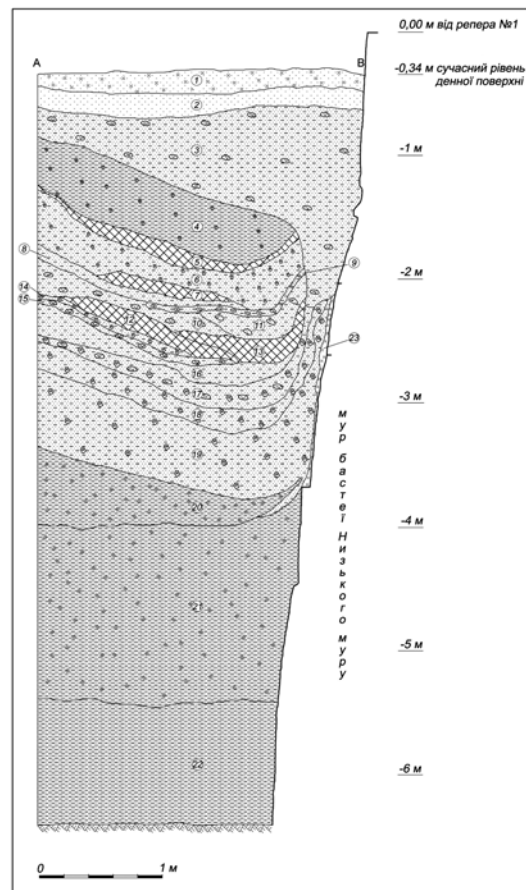

Рис. 7. Східна стратиграфічна стінка розкопу 6 (Низький мур).
Fig. 7. Stratigraphy of eastern wall of excavation trench 6 (Low wall).

236 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15
 складалася з суглинку з невеликим вмістом будівельного сміття. Решток дерев'яної бочки виявлено не було.

На глибині 2,37 м поверхні виявлено виступ фундаментної основи муру. Материк виступив на відмітці 2,90 м від рівня денної поверхні. При мурі було прокопано зонд для визначення рівня залягання підшви, яка зафіксована на глибині 2,98 м.

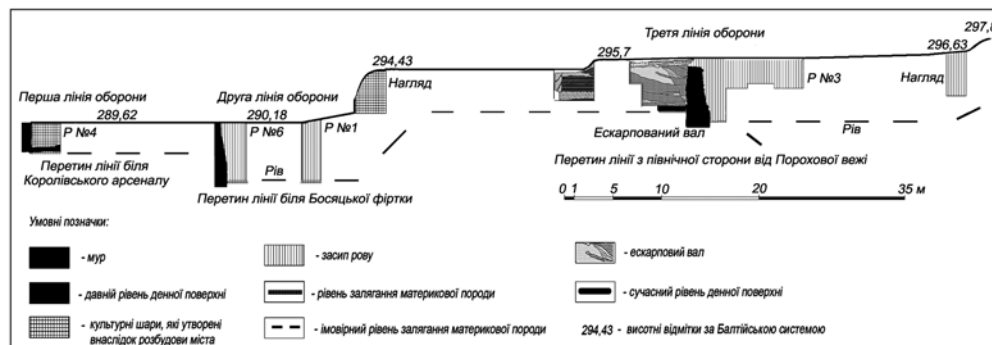

Рис. 8. Профіль східної лінії оборони (реконструкція за матеріалами досліджень).
 Fig. 8. Profile of eastern line of fortification (reconstruction by materials of early studies).

Культурні нашарування (рис. 5) у верхній частині стратиграфічних стінок склалися з пісків та супісків без значних вкраплень. На північному профілі при оборонному мурі чітко простежується прокопаний рів для трасування високого муру, виконаного в кінці 1970-х років. Рів для відтворення муру був опущений з сіро-коричневого супіску, що залягав безпосередньо під піском, який виконував функцію підсіпки під бруківку. Нижче супіску залягав шар бетону, що був постелений в час реконструкції скверу перед Королівським арсеналом. До часу реконструкції належить і комунікаційна траншея, яка читається на південній стратиграфічній стінці та прилягає безпосередньо до муру. Далі у стратиграфічній колонці лежали шари, що насичені будівельним сміттям, та нашарування винятково з битої цегли. Глибше спостерігалися шари без значних вкраплень відходів від будівництва, або чисті стерильні прошарки, що розміщувалися над материком.

У процесі стратиграфічних спостережень, можна зробити такі висновки. Культурні нашарування, що розташовані над материком та не мають вкраплень розчину, битої цегли, відносимо до часу будівництва Високого муру. Вище утворилися страти, які належать до періоду функціонування оборонних укріплень міста. Ці стратиграфічні утворення з північного боку перекидає стерильний пісок, який утворився як нівеляційний шар перед спорудженням Королівського арсеналу. Вище від вказаного шару піску зафіксовані шари, які охоплюють етапи реконструкції мурів та будівництво Королівського арсеналу, що стало кінцевим етапом формування східної системи укріплень на той час. У

верхній частині стратиграфічної колонки спостерігалися нашарування, які утворилися в останній чверті XX ст. унаслідок реконструкції території.

Розкоп 5, розмірами 2,6×4,6 м (на початковій стадії), був закладений при Низькому мурі з зовнішнього боку міста. Унаслідок заглиблення жодних археологічно-архітектурних об'єктів у розкопі не було виявлено. Верхні стратиграфічні шари являли собою нашарування піску, бетону. Нижче залягав шар битої цегли з розчином. Характерно, що він спостерігався лише на західній стратиграфічній стінці. Нижче від вказаних шарів загалом спостерігалась однакова стратиграфічна ситуація. Заповнення усього розкопу становили зволожені важкі зеленувато-сірі суглинки. Археологічний матеріал траплявся рідко і був досить фрагментарний.

Через зволоженість ґрунту та сильні дощі стінки розкопу часто обвалювалися, у результаті чого розміри розкопу на кінцевій стадії дослідження сягали розмірів 5×4,5 м. Для визначення відмітки залягання материкового шару та підшви Низького муру, в центральній частині розкопу при мурі влаштовано зонд, розміром 2×2 м. На глибині 3,92 м у вигляді біло-сивого мергелю виступив материковий шар. На південній стратиграфічній стінці при мурі на відмітці – 3,64 м зафіксовано верхній рівень фундаментного рову. Профіль фундаментного рову чітко фіксується на стратиграфічних колонках. У материковому шарі під різким ухилом нижня межа рову заходить під підшву Низького муру (рис. 6). Заповнення рову становив важкий сірий суглинок з вкрапленням материка. Підшва другого оборонного прясла на ділянці зафіксована на глибині 4,62 м від рівня денної поверхні. Кам'яний мур зберігся на висоту 4 м. Стіна виконана з рваного каменю-вапняку різних розмірів, мурованого на в'япняно-піщаному розчині.

Стосовно хронологічної інтерпретації культурних нашарувань доречно зазначити, що на північній стінці розкопу чітко помітно шар битої цегли, який спадає в напрямку рову і лежить на сіро-чорному суглинку з вкрапленням уламків цегли. Ймовірно, темний суглинок є рівнем тогочасної денної поверхні. Шар битої цегли належить до періоду будівництва другої оборонної лінії. Поверх цих нашарувань залягали однорідні важкі суглинки, що утворилися в результаті засипання рову та ліквідації оборонних укріплень міста. Верхні культурні нашарування утворилися внаслідок реконструкції та влаштування благоустрою площі і відносяться до XX ст.

Враховуючи особливості залягання нижніх напластувань на стратиграфічних профілях розкопу, можна припустити, що при Низькому мурі з напільного боку, між стіною та ровом існувала так звана берма.

Розкоп 6, розмірами 3×3 м, був розпланований з північного боку бастей Низького муру. Треба зауважити, що значну частину заповнення розкопу становили потужні брили асфальту та бетону, залишені тут унаслідок реконструкції площі в 1970-х роках, тому дослідження були зосереджені в східній частині розкопу.

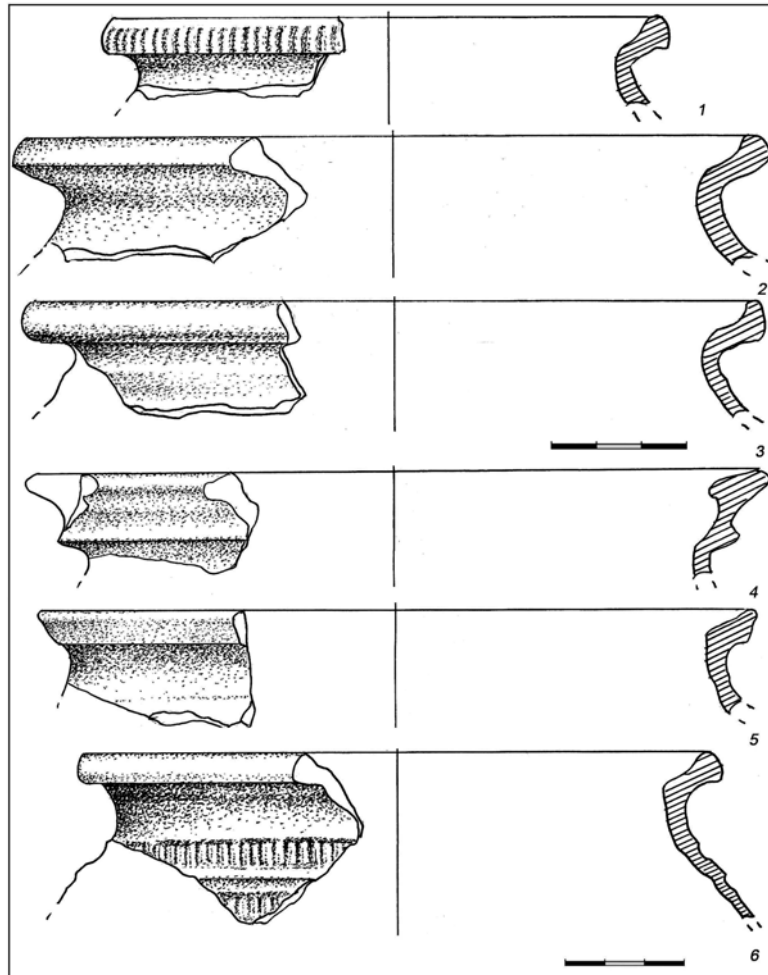

Рис. 9. Фрагменти вінець горщиків.

Fig. 9. Fragments of pots.

Верхні стратиграфічні нашарування склалися з пластів піску та сіро-коричневих супісків з малим вмістом будівельного сміття. Далі зафіксовано декілька шарів будівельного сміття з розчином та супісків з уламками битої цегли. Усі ці нашарування потужною масою залягали в середині стратиграфічної стінки. У місці прилягання шарів до бастей Низького муру спостерігалось значне їх просідання (рис. 7). Частину верхніх страт, що просідали, перерізала опушена при бастей траншея. Перепад просідаючих напластунків становив у середньому 0,8 м. У нижній частині стратиграфічної колонки залягали чорно-коричневі шари, насичені спресованою, струхлявілою деревиною. Верхня частина цих шарів, аналогічно до попередніх, мала значне западання. Далі спостерігалися

передматерикові, перезволожені шари, з яких інтенсивно підходила вода. Материк у розкопі виступив на глибині 5,72 м.

Говорячи про аномалію просідання культурних нашарувань на східній стінці розкопу, можна припустити, що його спричинили нижні стратиграфічні шари, насичені деревом. Беручи до уваги історичні повідомлення про те, що до мурів у XVI ст. мешканці міста прибудовували дерев'яні будиночки [Могитич, 2006, с. 26], які в подальшому негативно впливали на оборонні укріплення середньовічного Львова, насичені деревиною шари могли бути певною конструкцією, яка примикала до бастей муру. Хронологічно їх можна віднести до часу існування оборонних укріплень XVI–XVIII ст. Унаслідок руйнування та занепаду оборонних укріплень, рови та дерев'яні конструкції були засипані та знищені. Про це свідчать культурні нашарування, які зафіксовані в середній частині стратиграфічної колонки. Їх відносимо до періоду кінця XVIII–XIX ст. З часом, унаслідок спресування деревини й утворилося просідання верхніх нашарувань.

У результаті досліджень здобуто значний **речовий матеріал**, який налічує понад дві тисячі знахідок, що належать до двох хронологічних горизонтів: пізнього середньовіччя (XIV–XV/XVI ст.) та нового часу (XVI/XVII–XIX ст.). Матеріал пізнього середньовіччя походить з культурного шару, перекритого насипом валу, спорудженого на початку XVI ст. (розкоп 3). Більшість знахідок належать до нового часу, серед яких переважають артефакти XVIII–XIX ст., періоду, коли оборонні споруди Львова втратили своє значення та були знівельовані.

Пізнє середньовіччя репрезентують керамічні та металеві вироби. Переважна більшість знахідок – це фрагменти керамічного посуду. Його сформовано на гончарному крузі, на деяких денцях посудин простежено сліди додаткового доточування (на внутрішній поверхні у центральній частині дна виступає опуклість, від якої відходять концентричні лінії). Переважна більшість посуду виготовлена зі звичайної залізистої глини, що містить дрібно- та середньозернисту мінеральну домішку (в окремих фрагментах наявна домішка крупнозернистого кварцу), випал переважно зроблений у редукованому середовищі, обидві поверхні чорного або темно-сірого кольору, у зламі черепок світліших відтінків, інколи наявна темніша серцевина, як результат поганого випалу. Значно менше виробів з каолінової глини.

Найбільшу групу керамічних виробів становлять фрагменти горщиків, з діаметром вінець 12–24 см. (рис. 9; 10, б). Вони переважно мають виїмку для покритишки, а за способом їх профілювання виділяють такі варіанти: відігнуті назовні з потовщеним краєм у вигляді валика, відігнуті назовні з потовщеним і зрізаним овалом краєм, відігнуті назовні з трохи загорнутим у середину і потовщеним назовні краєм у вигляді деградованого манжета. Під кінець пізнього середньовіччя домінують фрагменти горщиків з вінцями, профільованими карнизом. Денця плоскі, інколи незначно увігнуті, зрізані

240 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15

О. Лазурко, М. Шніцар, Є. Ткач, Н. Войтович

ниткою. Часто на горщиках наявні стрічкові ручки з потовщеними краями, що кріпилися до вінець та плічок. Орнамент – переважно горизонтальні рифлення, рідше по вінцях та плечу наносили штампований орнамент у вигляді горизонтальних смуг вертикальних насічок.

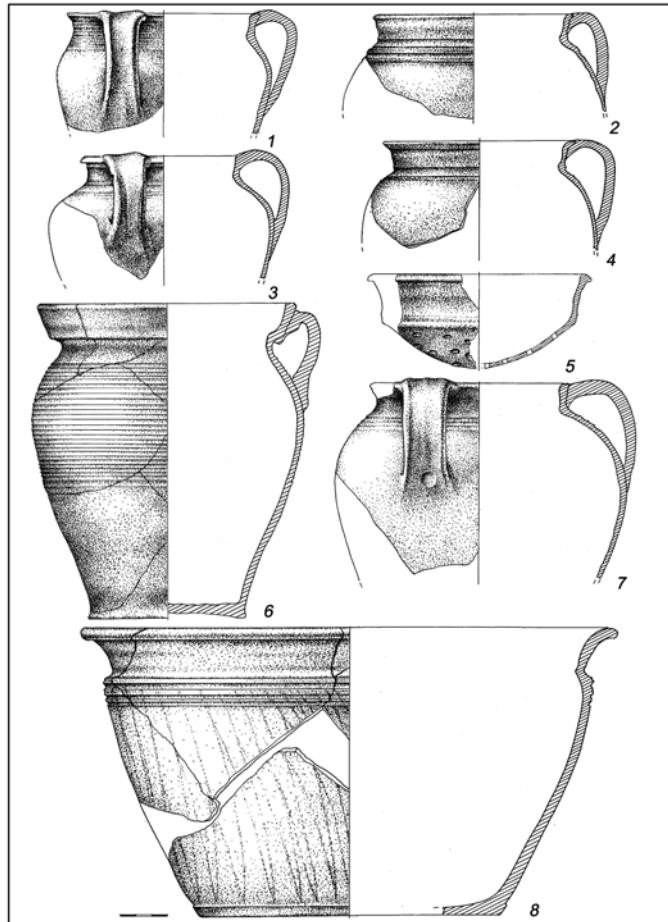

Рис. 10. Фрагменти керамічного посуду.
Fig. 10. Fragments of pottery.

Глечики представлені фрагментами масивних широких ручок з двома рівчаками. Миски цього часу представлені одним заокругленим вінцем. Ще одну групу посуду репрезентують конічні покритки з гудзом, які інколи містять наскрізний отвір. Особливу увагу привертають оздоблення двох виробів. Зокрема, гудз однієї покритки був прикрашений розеткою. Натомість інша покритка покрита поливою салатого та білого кольорів, а її край оздоблений

орнаментом. Характерною ознакою цього періоду для більшості покришок з розкопок, є наявність масивного гудза та прикрайова виїмка.

До кухонного посуду відносяться фрагмент сковорідки на ніжках з трубчастою ручкою, яка має плавно профільовані боки та похилі плічка.

Окрему форму посуду становлять макітри. Їхня фрагментарність не дає можливості відтворити повністю їхній профіль. Вінця в більшості випадків мають профілювання подібне до синхронних горщиків.

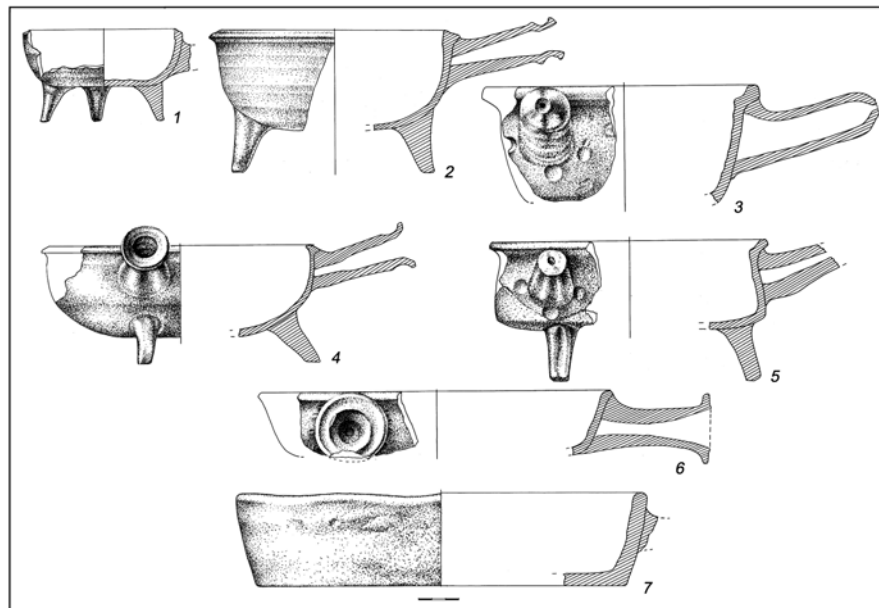

Рис. 11. Сковорідки.

Fig. 11. Frying pans.

Металеві вироби репрезентують ковані залізні цвяхи та їх уламки, квадратні в перетині, з круглими та видовженими голівками. Вони різні за розмірами, довжиною до 8,5 см.

Усі знахідки вкладаються в хронологічний діапазон XIV – початку XVI ст. [Гупало, 1994, рис. 1; Kurré, 1981, гус. 12; Hunicz, 2004, s. 84, гус. 4].

Матеріал нового часу (XVII–XVIII ст.) є чисельнішим та різноманітним. Він представлений виробами з кераміки, скла, металу та шкіри. Кераміка поділяється на побутову та архітектурно-декоративну.

Найбільшу групу побутової кераміки утворюють горщики (рис. 10, 1–4, 7). Вони приземкуваті, широкогорлі. Вінця переважно прямі, ледве відхилені назовні, іноді з невеликим виступом посередині. Край вінець округлий, деколи трохи відігнутий назовні або прикрашений заціпами. Висота вінець коливається від 1,7 до 3,5 см. Частіше трапляються горщики морені сірого кольору з шорсткою поверхнею, іноді теж прикрашені по краю вінець

242 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15 захищами. Вони орнаментовані також по вінцях та плічках горизонтальним рифленням, смугами тиснених візерунків, які наносили штампом або зубчастим коліщатком. Наявні і світлоглиняні горщики, орнаментовані по вінцях та плічках червоно-коричневою фарбою. Це різноманітні композиції з ліній, хвиль, рисок, крапок. Наявні і горщики, прикрашені лощінням у вигляді вертикальних смуг чи косої сітки на стінках. Частина горщиків має стрічкові ручки. Часто знаходили полив'яні горщики, переважно зі світло-зеленою поливою, рідше – інших кольорів (жовтого, червоного, коричневого і т. д.).

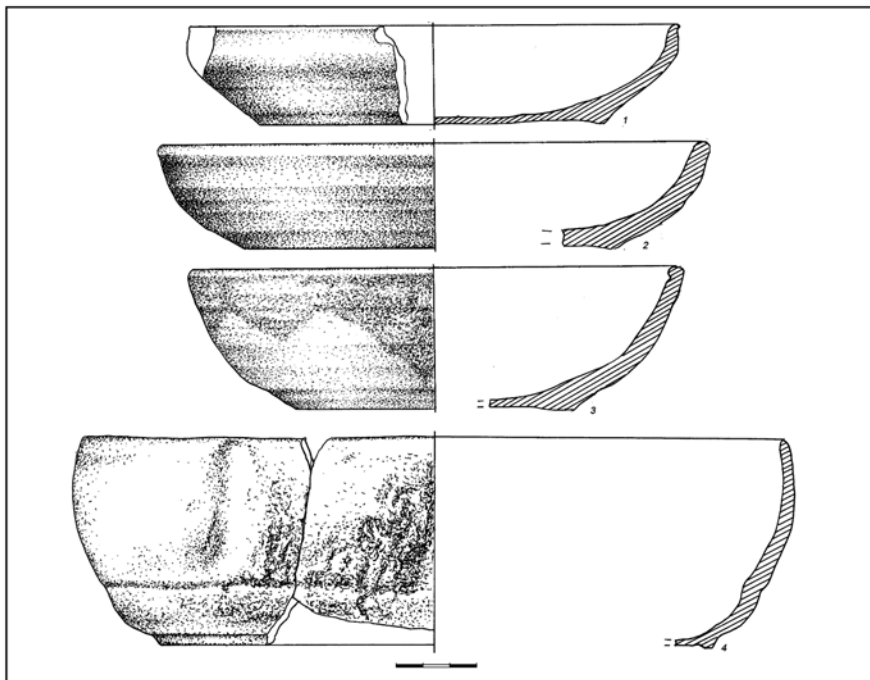

Рис. 12. Миски.
Fig. 12. Bowls.

Глечики виготовлені з такої ж глини, як і горщики. Вони сірого кольору або морені. Зокрема, вдалося виокремити широкогорлі, вузькогорлі та дзбани. Глечики мають прямі, іноді ледь відхилені назовні вінця, стрункіші пропорції, ніж у горщиків. Трапляються глечики як з ручками, так і без них. Орнамент по плічках та горлу наносили червоно-коричневою фарбою, рифленням, іноді на горлі робили валикоподібні виступи. Морені глечики прикрашені горизонтальним рифленням під вінцями по горлу, на плічках та лощінням.

Макітри (рис. 10, 8) виготовлені з добре відмуленої глини з невеликою домішкою піску, іноді органіки, вони мають тонкі стінки і розширені догори масивні, майже горизонтально відігнуті назовні вінця. Макітри знайдено як світлоглиняні, так і морені. Світлоглиняні прикрашені розписом червоно-

коричневою фарбою у вигляді прямих горизонтальних ліній, хвиль або врізними горизонтальними лініями по вінцях та по тулубу. Морені макітри – вертикальним лошінням чи сіткою, горизонтальним рифленням та орнаментом, нанесеним зубчастим коліщатком чи штампом.

Окрему групу знахідок становлять миски, полумиски, тарілки. За технологічними ознаками вирізняються червоноглиняні, світлоглиняні та морені (рис. 12). Поверхня більшості тарілок покрита червонуватою поливою, кілька екземплярів виготовлені з фарфору. Полумиски мають вузькі горизонтальні крива. Вони оздоблені валиком, врізними горизонтальними лініями, рифленням на тулубі. Миски мають досить широке дно, опуклобокі стінки, часто зі зовнішнім зламом посередині чи у верхній частині тулуба, що надає їм конічної форми. Інші миски мають майже вертикальні стінки з різним профілюванням

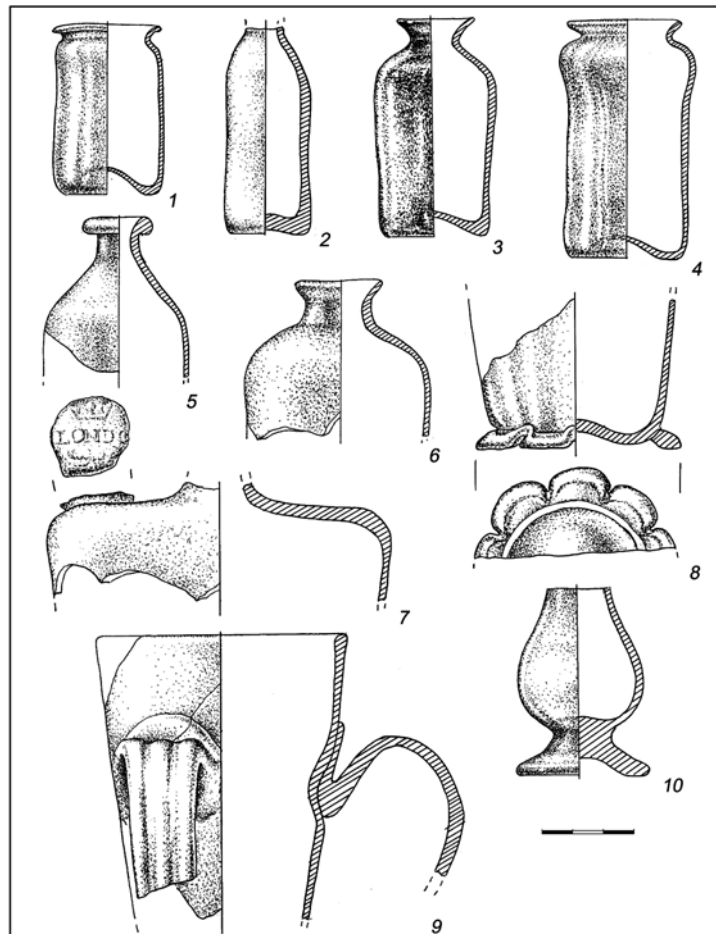

Рис. 13. Скляні вироби.

Fig. 13. Glassware.

вінець, що надає їм циліндричної форми. Частина мисок є досить глибокими, хоча археологічний профіль повторює менші розміри. Можемо віднести їх до так званих мисок-горщиків. У більшості мисок вінця загнуті у середину чи відігнуті назовні, часто потовщені або мають широкий берег. Кілька мисок мають пластичне оформлення крисів у вигляді хвилі. Це так звані миски-шльонки. Криси та береги розписані червоно-коричневою фарбою або вкриті повністю чи по краю поливою, частіше світло-зеленою. Деколи і вся місткість вкрита поливою (жовто-брунатною, зеленою та ін.). Кілька мисок мають декоративний поліхромний розпис, як внутрішнього, так і зовнішнього боків.

У розкопах виявлені фрагменти сковорідок на ніжках з трубчастою, пустотілою ручкою (рис. 11). Виготовлені вони з добре відмученої глини сірого та чорного кольорів з незначними домішками піску та органіки. Частина сковорідок повністю покрита червоною поливою. Домінуючими є сковорідки з Т-подібними або загнутими до середини вінцями. До іншого типу належить сковорідка з пустотілою ручкою без ніжок та з плоским дном.

Знайдено дві різні форми друшляка. Перша – це мископодібна посудина з гострим конічним дном, яке має чисельні наскрізні отвори (рис. 10, 5). Друга – це горщикоподібна (макітра?) посудина, з нечисленними наскрізними отворами на плоскому дні. Посуд малих форм представлений маленькими горщиками, мисочками, кухлями та чашечками. До рідкісних екземплярів з керамічних колекцій відносять сільнички, вони відкритого типу, невеликі за ємкістю посудини.

Згаданий посуд має численні аналогії з пам'яток цього часу [Виногородська, 1997, с. 130–135, рис. 1, 3; Свешников, Гупало, 1994, с. 140–142, рис. 3, 4; Hunicz, 2004, s. 87–89, гус. 7–12].

Наявні також фрагменти керамічних пляшок для мінеральної води. На їхніх стінках при переході горла в тулуб розміщені клейма з написом “Zelter”. Ці пляшки датують першою половиною XIX ст. [Kowalczyk, 2008, s. 240].

Архітектурно-декоративна кераміка представлена кахлями. Під час досліджень зібрано незначну колекцію кахлів. Усі вони належать до типу коробчастих. Виготовлені зі світлої та червоної глини. Деякі зразки вкриті зеленою поливою. Орнамент усіх виробів рельєфний, переважногеометричний, рослинно-геометричний, а також рослинний. Колекція містить майже всі види кахлів: лицьові, кутові, карнизні, коронки. Найбільша група – це лицьові кахлі, вони переважно прямокутної форми, розмірами 18,5–21,5×15,5–20 см. Найчастіше вони мають рослинний та рослинно-геометричний орнамент, інколи орнамент повторюється з незначними змінами чи доповненнями. Деякі кахлі мають одноступінчасту рамку. Коронки або городки, що завершували верх печі, представлені екземплярами, виготовленими зі світлої глини, прикрашеними геометричним орнаментом та по краю декором. Ці кахлі є типовими для XVII–XIX ст. [Колупаєва, 2006, с. 101–186].

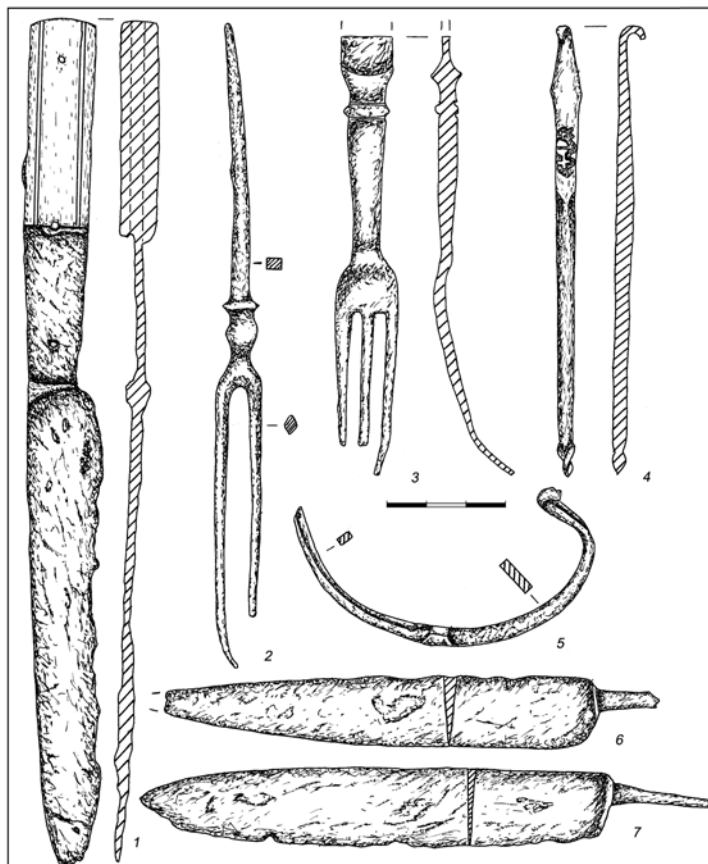

Рис. 14. Металеві знахідки.

Fig. 14. Metal ware.

Скляні вироби представлені фрагментами штофів, пляшок, кувалів, склянок, чарок (рис. 13). Виготовлені вони з гутного та простого скла зеленого і коричневого кольорів. Як декоративні елементи наявні джгути, гофровані стрічки та защепа по краю донець.

Різноманітною є колекція пляшечок. Це широкогорлі або вузькогорлі з слабкорозвинутою шийкою. Пляшки представленні фрагментарно. Найвиразнішими є горловини з витками джгутів під краєм.

Серед чисельних фрагментів штофів виділяється один екземпляр з клеймом. На ньому зображено корону, під якою подано напис “Londo[n]” (рис. 13, 7). Скляні ємкості з аналогічними клеймами були поширені в Європі у XVIII ст., як імпорт пива з Англії [Krukowska, 2007, s. 36, 37, рис. 1].

Незначною кількістю представлені кубки для пиття, які часто мали стрічкові ручки. Іншу категорію скляних виробів становлять столові карафки (графини). Вони мали як широку, так і вузьку горловину. Питний посуд

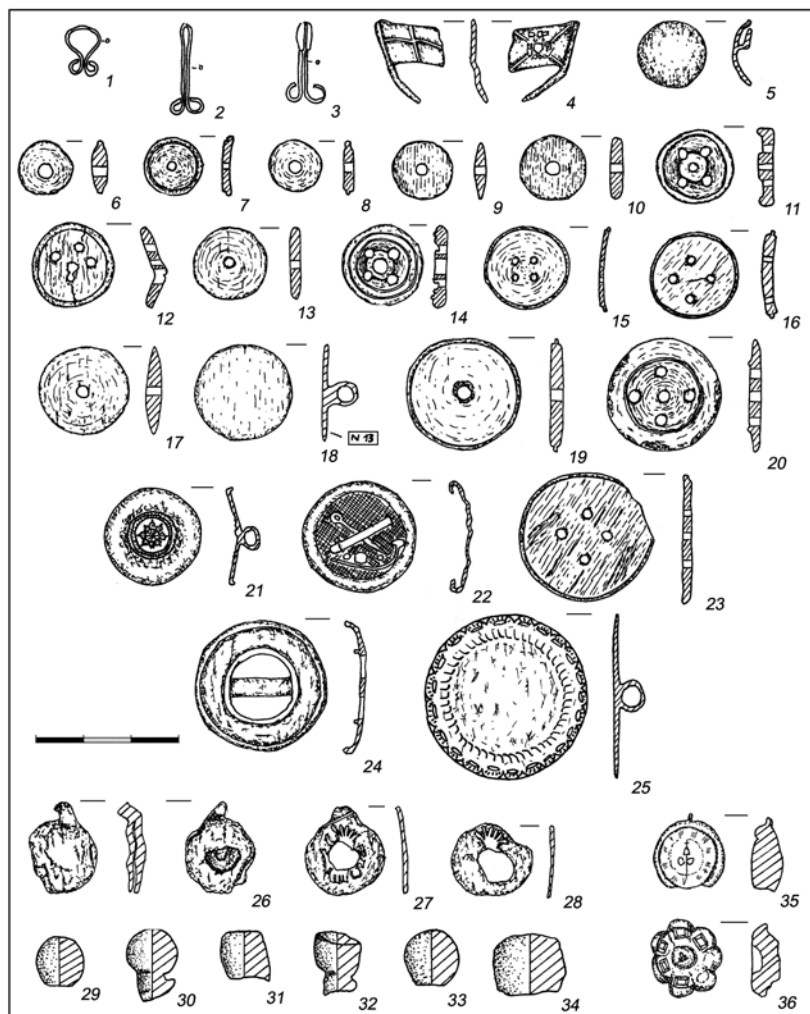

Рис. 15. Індивідуальні знахідки.

Fig. 15. Exclusive artifacts.

представлений: чарками, фужерами, бокалами, низькими бокалами. До столового сервізу належить фрагмент фруктовниці.

Скляні вироби мають численні аналогії та датуються переважно XVIII ст. [Петрякова, 1974, с. 14–53; Kozłowska, Nowakowski, 1987, s. 128–140, гус. 3, 5–7].

Металеві вироби представлені кованими залізними цвяхами та їх уламками. Вони різні за розмірами квадратні в перетині з круглими та видовженими голівками. Наявні також підківки з трьома шипами. Також знайдено кілька підков та кільце від вуздечки. Частина виробів не мають

виразних ознак ремісничої спеціалізації. Зокрема, привертає увагу зняття із прямокутною ручкою та напівсферичною заокругленою загостреною робочою частиною. Ймовірно, це зняття належало кушнірам. Подібні зняття відомі з досліджень під Берестечком [Свешніков, 1992, с. 208, рис. 46, 5]. Окрім того, виявлено вимірювальне будівельне зняття “пйон”. Це залізний тягарець зі загостреним кінцем і чотиригранною основою та багатограним звуженим верхом для кріплення шнура.

Шкіряні вироби представлені елементами взуття. Переважна більшість цієї категорії виробів це підошви та їх фрагменти. Вони складаються з одного чи кількох шарів шкіри, по краях яких збережені отвори від швів. Довжина цілих виробів 19–24 см. За формою носка поділяються на два типи: гострий та заокруглений. Виділяється частково збережений чобіт без халяви. Передок чобота має напівкруглий виріз, що з’єднувався з передньою частиною нижнього краю халяви язичком. Підошва одношарова, носок гострий. Довжина виробу – 22 см. Аналогічні шкіряні вироби було віднайдено під час розкопок на площі Старий Ринок у Львові [Терський, Войнаровський, Овчинніков, 2007, с. 307, 308, рис. 16].

Найбільшу категорію індивідуальних знахідок становлять керамічні люльки (рис. 16) – 57 екземплярів, представлені як цілими виробами, так і їхніми фрагментами. За зовнішнім виглядом вони поділяються на два основні типи: східний та західний.

Більшість становлять вироби першого типу. Їх можна поділити на дві групи. Люльки першої групи мають невисокі глекоподібної форми чашечки, висотою до 4,5 см та діаметром до 3 см, нижня частина чашечки часто має гребінь, що плавно переходить у тулілку з потовщеним краєм. Їх сформовано у двочастинних формах, інколи вони мають добре заглажений шов. Виготовлені переважно з каолінових глин, рідше використовували залізисту глину. Добре випалені, в зламі вони одношарові сірого, темно-сірого або цегляного кольору. Зовнішня поверхня переважно лискована такого ж кольору, рідше покрита поливою зеленого, жовтого чи коричневого кольору. В одному випадку простежено сліди червоного ангобу. Люльки цього типу багато декоровані. Орнамент відрізняється як за технікою виконання (виготовлення люльок в орнаментованій формі, штампування, риткування та відтискування коліщатком), так і різноманітністю візерунків, утворених поєднанням різних елементів. Один виріб є імпортом з Туреччини, про що свідчить клеймо, штамповане на його поверхні. Люльки цього типу побутували на території України протягом XVIII ст. [Коваленко, 2008, с. 31–38], частину з них могли використовувати і дещо пізніше.

Люльки другої групи відзначаються одноманітністю, що вказує на їх, можливо, фабричне виготовлення. Вони стрункі, мають видовжені циліндричні або семи-восьмигранні чашечки, висотою до 6 см та діаметром 2,5 см. У зламі цегляного кольору, зовнішня поверхня неорнаментована, покрита темно-

248 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15
коричневою поливою, лише два екземпляри сформовані в орнаментованій формі і мають лисковану зовнішню поверхню. Вони віднайдені у культурних шарах, що датуються кінцем XVIII–XIX ст.

Різно виділяється від решти виробів одна люлька західного типу, яка належить до імпорту (рис. 16, 4). Виготовлена з фаянсової маси, має видовжену еліпсоподібну чашечку, по вінцях якої нанесено штампований орнамент. Монолітний чубук, що кріпився до нижньої частини тулуба, відламаний. З протилежного боку чубука наявний короткий виступ, так званий носик. На торцевому боці виступу є клеймо “А3”, яке вказує на те, що люльку виготовлено на прусській мануфактурі в місцевості Зборовске (Шльонське воєводство). На бічному боці “носика” зроблено ще одне клеймо – герб Гоуди (шість зірок, розміщені у два вертикальні ряди на щиті), яке є знаком якості для голландських люльок з Гоуди. Присутність таких клейм на зборовських виробках свідчить про їх фальсифікацію. Також віднайдено фрагмент фаянсового чубука, що також належав люльці західного типу. Виробництво цих предметів припадає на другу половину XVIII – початок XIX ст. Аналогічні знахідки широковідомі з території Польщі [Bilińska, 2004, s. 287–290, гус. 2–4].

З інших керамічних виробів віднайдено мініатюрну глекоподібну посудину з плитчастим денцем, покриту червоною поливою, фрагмент антропоморфної фігурки та дві іграшки-свистунці. Антропоморфна фігурка з добре відмученої глини з майже непомітними домішками. Вона являє собою чоловічу голову. На голові шапка з округлим верхом та відворотом. Важко визначити, чи ця голівка від іграшки, шахової фігурки, чи статуетки. Іграшки-свистунці репрезентують два фрагменти у вигляді пташок. Вони мають порожній тулуб та два отвори для видування повітря. Подібні вироби доволі поширені на пам’ятках XVII–XVIII ст. [Виногородська, 1997, с. 135, рис. 3, 11; Свешников, Гупало, 1994, с. 142, рис. 4, 2].

Наступну групу знахідок становлять елементи одягу та прикраси. З них найчисельнішими є мідні, кістяні та дерев’яні гудзики (рис. 15, 5–25). Більшість із них є мідними (36 екземплярів), вони округлої форми, переважно плоскі. Є кілька опуклих, з внутрішнього боку по центру мають припаяні петлі для пришивання до одягу, діаметр виробів – 1,1–2,7 см, окремі екземпляри, діаметром до 3,5 см. Інколи зі зовнішнього боку вони орнаментовані. Виділяється військовий гудзик зі зображенням емблеми полку. На трьох екземплярах з внутрішнього боку викарбовано написи.

Схожі гудзики були поширеними в новий час та відомі з досліджень Богородицької фортеці на Дніпропетровщині і Вроцлава, де вони датуються XVIII–XIX ст. [Ковальова, Шалабудов, Векленко, 2007, с. 45–48, рис. 17, 1–3, 10–14, 25; Konczewska, Konczewski, 2004, s. 105, гус. 45].

До іншого типу належать двоскладові мідні гудзики. Вони мають загнуті на зовні краї, які тримають кістяну вставку і по центру містять 4–5 поперечних отворів, діаметр виробів – 2,2–2,6 см.

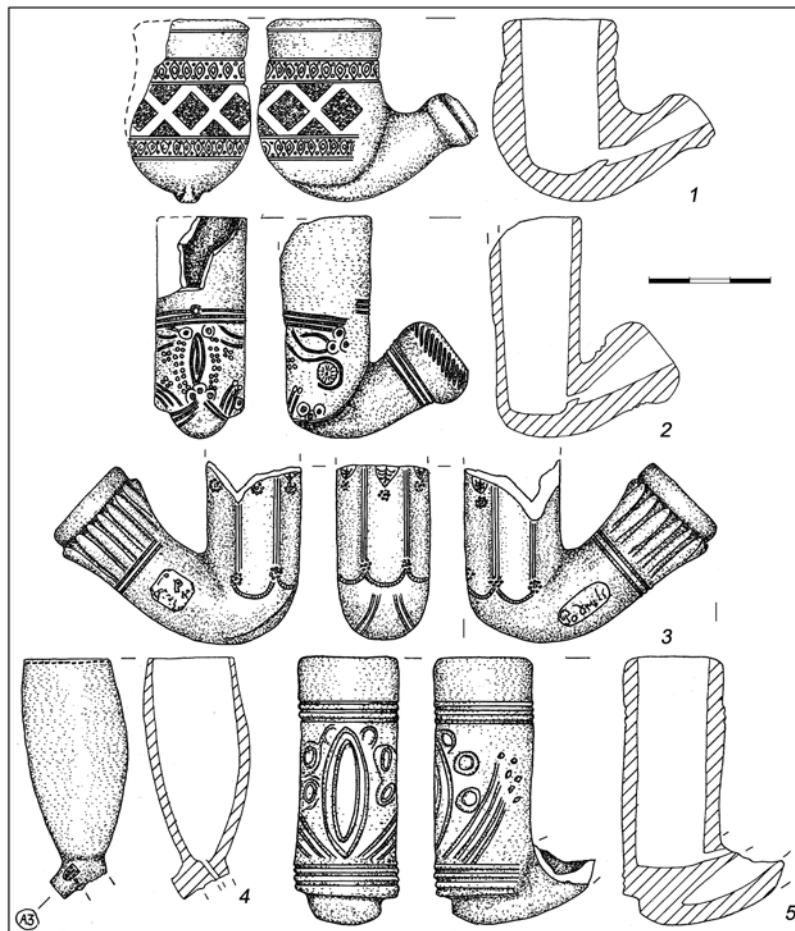

Рис. 16. Керамічні люльки.

Fig. 16. Clay pipes.

Значно менше виявлено кістяних (16 екземплярів) та дерев'яних (3 екземпляри) гудзиків. Вони плоскі, округлої у плані форми, діаметром до 3 см, у центральній частині мають 1 або 4–5 отворів.

Аналогічна за призначенням інша категорія знахідок – застібки (гаплики) (рис. 15, 1–3). Усього їх виявлено 4 екземпляри. Виготовлені з латунного дроту. Два з них, ймовірно, з одного одягу, де перший служив петлею, за яку зачіпався другий. Інший являє собою дротик зігнутий гачком, кінці якого утворюють дві петельки для пришивання до одягу. Аналогічну застібку виявлено на козацькій переправі під Берестечком [Свешніков, 1992, с. 178, рис. 33, 3].

Елементи взуття представлені шістьма залізними підківками С-подібної у плані форми, шириною до 5,6 см (рис. 14, 5). Вони поділяються на два типи: перший виготовлений з квадратного в перерізі дроту, другий – з масивної

250 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15
пластини. На обох типах, для кріплення до чобіт, у центральній частині наявний шип, ще два утворюють відігнуті до верху чи всередину кінці виробу. Схожі за зовнішнім виглядом, але дещо масивніші підківки виявлено на козацькій переправі під Берестечком [Свешніков, 1992, с. 174, рис. 31, 2–4].

Пряжки поясів репрезентують два фрагменти прямокутних рамок. Прикраси представлені кулоном, сережкою та фрагментами браслета і намистини. Кулон мідний, округлої форми, лінзоподібний у профілі (рис. 15, 35). Зі зовнішнього боку він містить фаянсову вставку зі стилізованим зображенням куполів церкви (?). Зверху було вушко. Мідна сережка у вигляді квітки (рис. 15, 36). Її пелюстки інкрустовані камінням червоного кольору, по центру є отвір до якого кріпилася застібка. Браслет представлений чотирма уламками зведеної бронзової пластинки. Ця група знахідок походить з культурних шарів XVIII–початку XIX ст., але окремі знахідки можуть бути датовані більш раннім часом.

Досить різноманітну, проте кількісно незначну групу, становлять побутові речі та знаряддя праці. Ножі (3 екземпляри) представлені виробами з прямими спинками та лезами (рис. 14, 1, 6, 7). За типами руків'я поділяються на дві групи: ножі з загостреним чотирикутним черешком, що вбивався в дерев'яне руків'я, довжина леза – 11–12 см та з кістяними накладками на плоскій металевій основі руків'я, довжина леза – 12 см, руків'я – 9 см. Також виявлено один фрагмент кістяної накладки на руків'я ножа. Аналогічні ножі відомі й з інших пам'яток [Konczewska, Konczewski, 2004, s. 96, 97, рис. 17, 18].

Виделки (рис. 14, 2, 3) представлені двома екземплярами. Перша двозуба, збережена частково, має плоску металеву основу руків'я, на яку кріпилися кістяні або дерев'яні накладки. Друга – тризуба, зі загостреним чотирикутним черешком, що вбивався в дерев'яне руків'я, довжина виробу – 16 см. Аналогічні вироби відомі з Вроцлава, де з'являються у XVI–XVII ст. [Konczewska, Konczewski, 2004, s. 97, рис. 27].

Виявлено дві металеві ложки. Одна – ціла, довжиною 14,7 см, має руків'я з розширеним трикутним кінцем, при переході в черпак, овальної у плані форми, з ромбоподібним потовщенням. Від другої зберігся лише подібний черпак. Ще одна ложка – дерев'яна з овальною робочою частиною та квадратним руків'ям. Наявна також одна дерев'яна кухонна лопатка.

Знайдено два свердла, одне збережене повністю, інше фрагментарне. Довжина цілого виробу – 11,4 см. Виготовлені вони з округлого в перетині дроту, який наприкінці розклепаний, що надає йому ромбоподібної форми з завершенням у вигляді гака. На розклепаній частині наявні клейма: на одному виробі у вигляді кулі, поділеної на дві половини, з хрестом зверху, та літери "R" біля неї, на іншому – клеймо у вигляді квітки. На протилежному кінці – робоча частина (свердло) з двома лопатями (рис. 14, 4). Схожі за зовнішнім виглядом, але з дещо іншими руків'ями, виявлено на козацькій переправі під Берестечком [Свешніков, 1992, с. 207, рис. 47, 14–18].

З інших знарядь наявні: дерев'яне конусоподібне руків'я шила, кістяна овальна в перетині голка, фрагменти залізних шарнірних ножиць та кістяної щітки.

Інші побутові речі представлені: двома висячими замками, двома фрагментами завіс, двома свічниками, частиною металевої коробочки, трьома кресальними кременями та одним відщепом без слідів вторинної обробки. Побутування цієї групи знахідок припадає переважно на XVII–XVIII ст.

Ще одну групу знахідок становить зброя та військовий реманент. Найчисельнішою категорією (7 екземплярів) є кулі (рис. 15, 29–34). Вони сферичної форми, часто з лійкоподібними виступами, які залишилися внаслідок виробництва в польових умовах (у процесі бою), оскільки не було часу на усунення цього дефекту. Один екземпляр має дві сплюснені поверхні. Аналогічні типи куль були поширені протягом XVII–XVIII ст. [Ковальова, Шалабудов, Векленко, 2007, с. 67, рис. 29, 16].

Ядро сферичної форми (діаметр – 14,5 мм, вага – 2,97 кг) розбите на дві частини, ймовірно, від удару об Високий мур, біля якого було віднайдене. Також виявлено фрагмент руків'я шаблі та наконечник піхов підтрикутної в плані форми. Виділяється виготовлений з білого металу галун у формі прапорця, на одній стороні зображений стилізований двоголовий орел (рис. 15, 4). Ця група знахідок датується XVII–XVIII ст., галун може бути віднесений до XIX ст.

Останню групу становлять свинцеві торговельні пломби (рис. 15, 26–28): одна ціла, дві частини та одна заготовка. Вони округлої у плані форми. На двох частинах викарбовано зображення двоголового орла. Вони віднайдені в культурних шарах XVIII–XIX ст.

Нумізматичний матеріал репрезентують 44 монети, це переважно шеляги (боратинки), гроші коронні Станіслава Августа Понятовського та крейцери. З верхніх нашарувань походить кілька монет XX ст.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що роботи були рятувально-наглядовими. Незважаючи на активні містобудівні процеси протягом кількох століть існування міста, вдалося віднайти майже непошкоджені ділянки пізньосередньовічного культурного шару та фортифікаційні споруди, які датуються XIV–XVI ст.

Роботами вдалося локалізувати фортифікаційні споруди східної лінії оборони. Результати досліджень підтверджують існуючі наукові історико-архітектурні розробки з цієї проблематики. Також підтверджують думку про найбільшу вразливість саме цієї ділянки фортифікацій, оскільки тут лінії оборони розміщувалися біля підніжжя гори (рис. 8).

Окрім того, було дано відповіді на кілька важливих питань, оскільки історіографічна база та технічна документація не відображають повністю цю проблематику. Зокрема, визначено глибину і частково форму ровів, що дає змогу в комплексі подивитися на східну лінію оборони. Результати широких досліджень на другій лінії дали підстави ширше зрозуміти взаємозв'язок між

252 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15

лініями оборони. Здобуті результати по третій лінії свідчать про заселеність цієї частини стародавнього Львова до спорудження фортифікації. Її перетин показав, що валова частина споруджена в два етапи. Це визначено за допомогою стратиграфічного спостереження та самого датування страт. Натомість велика зволоженість рову підтверджує гіпотезу про його заболоченість, а можливо, і часткове заповнення водою. Стало зрозуміло, що засипання ровів східної лінії проводилося синхронно. Це підтверджує нумізматичний матеріал, та схожість стратиграфічних наповнень ровів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Виноградська Л. І.* До історії керамічного та скляного виробництва на Україні у XIV–XVIII ст. // *Археологія*. – 1997. – № 2. – С. 129–140.
2. *Вуйцик В.* Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. – Львів, 1991. – 175 с.
3. *Гупало В. Д.* Трансформация древнерусских традиций моделирования керамики во II пол. XIII–XV вв. // *Gancarstwo i kaflarstwo na ziemiach poskich od różnego średniowiecza do czasów współczesnych*. – Rzeszów, 1994. – S. 185–190.
4. З історії львівських вулиць. – Львів, 1990. – Вип. 2. – 48 с.
5. *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – Львів, 2006. – 602 с.
6. *Коваленко О.* Глиняні люльки XVII–XVIII століть (за матеріалами Полтавщини). – Опішне, 2008. – 144 с.
7. *Ковальова І. Ф., Шалабудов В. М., Векленко В. О.* Каталог старожитностей доби пізнього середньовіччя містечка Самарь та Богородицької фортеці. – Дніпропетровськ, 2007. – 108 с.
8. *Колупаєва А.* Українські кахлі XIV–початку XX ст. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамбль. – Львів, 2006. – 384 с.
9. *Лазурко О., Войтович Н., Ткач С., Шніцар М.* Звіт про результати археологічних досліджень (розкопок) по вул. Підвальної в м. Львові у 2009 р. (проект реконструкції вулиць І. Гонти–Підвальної) // *Наук. архів НДЦ РАС ІА НАН України*. – Львів, 2010. – 366 с.
10. *Могитич Р.* Урбаністичне середовище Львова в XVI–другій половині XVII // *Вісник Ін-ту “Укрзахідпроектреставрація”*. – Львів, 2006. – Вип. 16. – С. 20–37.
11. *Петрякова Ф.* Гутне скло України. – К., 1974. – 162 с.
12. *Свешников І. К.* Битва під Берестечком. – Львів, 1992. – 304 с.
13. *Свешников І. К., Гупало В. Д.* Керамика датированная кладами монет // *Gancarstwo i kaflarstwo na ziemiach poskich od różnego średniowiecza do czasów współczesnych*. – Rzeszów, 1994. – S. 139–148.
14. *Сьомочкін І.* До історії Босацької фіртки львівських фортифікацій // *Вісник Ін-ту “Укрзахідпроектреставрація”*. – Львів, 2007. – Вип. 17. – С. 5–14.
15. *Терський С., Войнаровський В., Овчинников О.* Чинбарський спеціалізований комплекс XV–XVI ст. з розкопок на площі Старий Ринок у Львові 1997 року // *МДАПВ*. – 2007. – Вип. 11. – С. 295–314.

16. *Тригубова Т., Мих П.* Львів. Архітектурно-історичний нарис. – К., 1989. – 272 с.
17. *Bilińska A.* Nowożytnie fajki z badań na Starym Mieście we Wrocławiu // Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego. – Vratislavia antiqua. – Т. 6. – Wrocław, 2004. – S. 285–292.
18. *Hunicz A.* W cieniu muru obronnego // Lublin przez wieki. Szkice z badań archeologicznych. – Lublin, 2004. – S. 81–94.
19. *Konczewska M., Konczewski P.* Zabytki metalowe z fosy miejskiej we Wrocławiu // Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego. – Vratislavia antiqua. – Т. 6. – Wrocław, 2004. – S. 89–205.
20. *Kowalczyk A.* Ceramika kamionkowa z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu // Poznań we wczesnym średniowieczu. – Poznań 2008. – S. 225–286.
21. *Kozłowska R., Nowakowski A.* Szkło apteczne z badań archeologicznych apteki królewskiej w Warszawie // Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia. XII. – 1987. – Z. 177. – S. 123–141.
22. *Krukowska O.* Zabytki szklane ze stanowiska 5 w Gdańsku – Hala Targowa // Archeologia Gdańska. – Gdańsk, 2007. – Т. III. – S. 35–46.
23. *Kruppé J.* Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1981. – 156 s.

Стаття: надійшла до редакції 26.10.2011

прийнята до друку 10.11.2011

**EASTERN PART OF MEDIEVAL LVIV FORTIFICATIONS
(BY MATERIALS OF INVESTIGATIONS IN 2009)**

Ostap LAZURKO, Mykola SHNITSAR,

Yevgen TKACH, Nazar VOITOVYCH

Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine

Scientific Research Centre “Rescue archaeological service”

24, Vynnychenka str., Lviv, 79008, Ukraine

e-mail: ras91@ukr.net

Some results are presented of archaeological excavations in 2009 on Pidvalna Str. There was location of eastern part of Medieval Lviv fortification. Excavations had covered all three lines of defenses. It became possible to localize fortification structures of eastern defense line. Result sustained existing nowadays reconstructions of historians and architects and it also provided new information on peculiar constructions of fortification.

Key words: fortification structures, defense lines, walls, moat, shaft, Late Middle Ages.

**ВОСТОЧНЫЙ УЧАСТОК ОБОРОНИТЕЛЬНЫХ СООРУЖЕНИЙ
СРЕДНЕВЕКОВОГО ЛЬВОВА
(ПО МАТЕРИАЛАМ ИССЛЕДОВАНИЙ 2009 ГОДА)**

Остап ЛАЗУРКО, Николай ШНИЦАР,
Евгений ТКАЧ, Назарий ВОЙТОВИЧ

Научно-исследовательский центр “Спасательная археологическая служба”

*Института археологии НАН Украины,
ул. Винниченка, 24, Львов, 79008, Украина,
e-mail: ras91@ukr.net*

Приведены результаты исследований, проведенных 2009 г на ул. Подвальной, на которой сосредоточена восточная часть оборонительных укреплений средневекового Львова. Раскопками охвачены все три линии обороны, в результате которых удалось локализовать некоторые фортификационные сооружения восточной линии обороны. Результаты исследований подтверждают существующие научные историко-архитектурные разработки по этой проблематике, а также дополняют ведомости о конструктивных особенностях фортификаций.

Ключевые слова: фортификационные сооружения, линии обороны, стены, ров, вал, позднее средневековье.